

Stefan Zweig'in öyküsü beyaz perdede

Satranç

Satranç konusunda yazılmış belki de en iyi edebi eser Stefan Zweig'in "Satranç" adlı uzun öyküsüdür. Yazın dünyasının önemli yapıtları sinemaya aktarılırken, içerdikleri pek çok güzel ayrıntının perdeye ulaştırılamaması ve kitabın sayfaları arasında kalakalması tehlikesi ile karşı karşıyadır. Satrançsever okuyucu için eşsiz olan Zweig'in bu öyküsü için de aynı endişenin duyulması elbette kaçınılmazdır. Bununla birlikte, edebiyattan geniş biçimde yararlanan sinemanın, esinlendiği edebi eserlere bazen yeni bir renk getirdiği, hatta o eserleri aşan ürünler verdiği görülmüştür. Mavikale'nin bu sayısında böyle bir filmi gözlerinizin önüne sermeye çalışacağım: Satranç

Perde, siyah beyaz karelerden oluşan bir satranç tahtasının üstüne açılır. Oyuncu isimleri, o karelere yerleşen satranç taşları gibi, sırasıyla görünüp kaybolurken izleyicinin aklında hızlı bir satranç maçı tadı bırakır. Ardından ilk sahnede bir oyuncu piyonunu f4 karesine sürer, hemen karşısına siyah bir piyon dikilir: Oyun ve film başlamıştır. Bu oyunun az ilerisinde, limandan ayrılmak üzere olan bir geminin yolcuları, özellikle de Mac Iver sabırsızlanmaktadır. Geminin güvertesindeki bir yazıdan tarihin 14 Ağustos 1938, ve geminin rotasının New York olduğu anlaşılır. Geminin kaptanı, gecikmeden yaklaşan Mac Iver'a, önemli bir yolcuyu beklediklerini söylerken limana kornasını çalarak aceleyle gelen otomobilden iki adam iner. Kaptan, yolculardan mağrur görünüşlü olanı saygıyla karşılar: Gelen dünya satranç şampiyonu Mirko Czentovic'tir. Kendisi de bir satranç

Limanda gemiler beklerken satranç sürüyor.

Filmin Künyesi

Türkçe adı	Satranç
Orijinal adı	Schachnovelle
Yönetmen	Gerd Oswald
Yapım yılı	1960
Yapımcı ülke	Batı Almanya
Orijinal dil	Almanca
Süresi	103 dakika
Oyuncular	Curd Jürgens, Claire Bloom, Hansjörg Felmy, Mario Adorf, Hans Söhnker
IMDB Puanı	7.1

tutkunu olan Mac Iver, artık gecikmeden yakınmak bir yana, bu önemli yolcuyu beklediği için kaptana teşekkür eder ama kaptanın tepkisi hem onu hem de seyirciyi şaşırtır: Beklenen önemli kişi dünya satranç şampiyonu Czentovic değildir. Aslında beklediği gemiye doğru bir başka otomobilde hızla yol alan bu adam, dünya satranç şampiyonunu yenebilecek durumdaki tek kişidir: Werner von Basil! Ama bu gerçeği, kendisi dahil, hiç kimse bilmemektedir.

Gemi önemli yolcusunu beklerken, Mac Iver, dünya satranç şampiyonu ile bir maç yapmanın yollarını aramaya başlar. An-

Mac Iver (Alan Gifford, solda) Menajeri satranç taşlarını dizerken dünya satranç şampiyonu Czentovic'e (Mario Adorf, sağda) bir maç teklif ediyor.

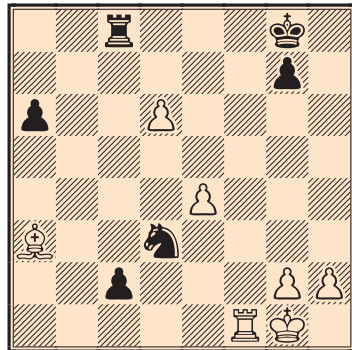

cak Mac Iver'in bu teklifi şampiyon tarafından geri çevrilir. Şampiyonun menajeri onun yalnızca para karşılığında oynadığını söyleyerek bu durumu aydınlatır: Oyun başına 50 sterlin! Bu büyük bir miktardır ama Mac Iver'i korkutacak kadar da değildir. Satrançtan az çok anlayan iki kişi daha bulup bir amatör grup oluşturarak dünya şampiyonunun karşısına çıkmayı başarır. Karşısına dedikse sakın karşı karşıya oturduklarını sanmayın: Mağrur dünya şampiyonu bir köşede dergisini okur, amatörler aralarında kararlaştırdıkları hamleyi yapar, bir kadehe bir kaşıkla ardı ardına vurularak ortaya çıkan bir sesle haşmetmeapları davet edilir, kendisi tahtanın başına gelir gelmez hamlesini yapar ve tahtına geri döner!

Amatör grup, oyunun kritik bir yerinde, piyonlarını sürüp vezire terfi ettirip ettirmeme konusunda büyük bir ihtilafa düşer. En sonunda bu terfi hamlesini yapmaya karar verirler. Hamle tam yapılacakken, satranç oynandığını görmesiyle birlikte kendini tahtanın başında bulan bir adam onları engeller: "Hayır yapamazsınız! Eğer piyonu vezire dönüştürürseniz fil ile alır. Onu atınız ile alabilirsiniz ama bu kez de piyonunu d7'ye ilerletir ve kalenizi tehdit eder. Atınızla şah çekseniz bile bir taşınızı kaybedersiniz, dokuz on hamle sonra da oyunu... Durumunuz hemen hemen Alekhine'in 1922'deki bir uluslararası turnuvada Bolgoljubov'a karşı oynadığı oyundaki konumla aynı." Bu uyarıyı yapan adam, gemiye sonunda yetişen ve bahsettiği oyunu her ayrıntısına kadar hatırlayan Werner von Basil'dir.

Alexander Alekhine - Efim Bogoljubov [C84] Bad Pistyan, 1922

1.e4 e5 2.♖f3 ♜c6 3.♗b5 a6 4.♗a4 ♜f6 5.0-0 ♗e7 6.♜c3 b5 7.♗b3 d6 8.a4 b4 9.♜d5 ♜a5 10.♗a2 ♜xd5 11.♗xd5 c6 12.♗a2 c5 13.c3 ♜b8 14.♗d5 0-0 15.d4 exd4 16.cxd4 c4 17.♗e3 ♗e6

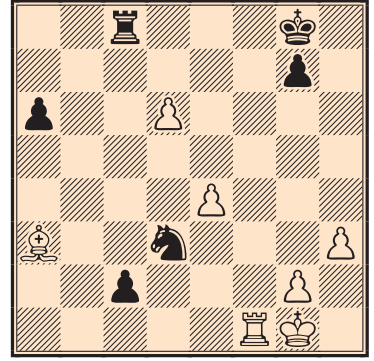
18.♗xe6 fxe6 19.d5 e5 20.♖c1 ♗d7 21.♜g5 ♗xg5 22.♗xg5 ♜bc8 23.♗e2 h6 24.♗h4 ♜f7 25.♗g3 ♗xa4 26.f4 exf4 27.♗xf4 ♗b5 28.♗xh6 c3 29.♗g4 ♗d7 30.♗xd7 ♜xd7 31.bxc3 bxc3 32.♗d2 ♜dc7 33.♗f4 ♜b3 34.♗xd6 ♜f7 35.♜xf7 ♜xc1 36.♜f1 ♜d3 37.♗a3 c2 38.d6 (Diyagram)

Siyah hamlede-dir.

Czentovic - Amatörler (Satranç filmindeki konum)

Siyah hamlede-dir.

Werner von Basil "hemen hemen" demiştir çünkü Alekhine - Bogoljubov maçından farklı olarak beyaz piyonun h2 yerine h3 karesinde durduğunu görmüştür. Amatörlere ♗h7 hamlesini önerir. Gerçekten de Bogoljubov aynı hamleyi oynayarak, Alekhine karşısında beraberlik elde edebilmişti: 38... ♗h7 [38...c1 ♗39.♗xc1 ♜xc1 40.d7 ♜d8 41.♜xc1 ♜xd7 42.♜a1 ♜d4 43.♜xa6 ♜xc4 44.♗f2+--] 39.h4 ♜c4 40.e5 ♜xe5 41.♗b2 ♜c8 42.♖c1 ♜d7 43.♗f2 ♗g6 44.♗e3 ♜c6 45.♗d4 ♜f6 46.♗d3 ♜xd6 47.♜xc2 1/2-1/2

Amatörler önce bu hamleyi oynamakta tereddüt eder. "Kesinlikle piyonu terfi ettirmeyin! Şahı tehlikeli bölge olan g8'den h7'ye ilerletin. Rakibiniz hemen diğer kanattan saldıracaktır, siz de onu kale ile durduracaksınız. Bir sonraki hamleyle de beraberliğe zorlarsınız, daha fazlasını yapamazsınız." Werner von Basil'in bu uyarısı ve skor tahmini amatörleri fazlasıyla etkilemiştir: "Beraberlik! Bizim beklentilerimize göre bu bir zaferdir." Önerilen hamle yapılır ve kadehin çınlaması şampiyonu davet eder. Czentovic, kendinden emin bir edayla masaya gelirken, amatör grubun piyonu vezire terfi ettirdiğinden o kadar emindir ki çiçeği burnunda siyah veziri filiyle almak için elini uzatır, tam bu sırada beklemediği kadar iyi bir hamlenin yapıldığını fark eder. Ama hiç istifini bozmadan hamlesini yapar ve gider. Czentovic'in "39.h4" hamlesini yaptığı anlaşılır. Böylece tahtadaki konum Alekhine - Bogoljubov maçı ile aynı duruma gelmiş olur. Werner von Basil'in talimatıyla Mac Iver "39...♜c4" oynar, kadehe vurulan kaşığın sesi dünya şampiyonunu yeniden masaya davet eder. Bu ustaca ikinci hamlede şampiyonu şaşırtmıştır. Nihayet masaya oturur ve düşünmeye başlar. Amatörler alaycı bir "Hoşgeldiniz!" ile karşılırlar onu, ardından Werner von Basil'i, Mac Iver'in oturduğu yere, şampiyonun tam karşısına davet ederler. Şampiyon bir süre düşündükten sonra hamlesini yapar ve tahtına çekilmek üzere ayağa kalkar. Tam bu sırada Werner von Basil beklemeden yapar hamlesini: 40.e5 ♜xe5. Bu son hamleyle eline geçirdiği beyaz piyonu şaşkınlıkla karışık bir sevinçle tutmaktadır Werner von Basil. Şampiyon tahtanın üstünde bir süre gezdirdiği bakışlarını yavaşça kaldırır ve bu ustaca hamlelerin eylemcisinin gözlerinin içine diker.

Werner von Basil (Curd Jürgens), eline geçirdiği satranç kitabını inceliyor.

Werner von Basil, kapalı tutulduğu otel odasında, ekmeğin içinden yaptığı satranç taşları ile kitaptaki oyunları inceliyor.

Werner von Basil ürkmüştür, ancak kısa sürede kendini toparlayarak "Ne kadar düşünürseniz düşünün, durum beraberdir." der. Öfkelenen dünya şampiyonu tahtanın üstünde kalan son taşları eliyle dağıtır. Amatör cephesinden bir sevinç dalgası yükselir: "Başardınız! Hem de dünya şampiyonuna karşı. Bilmiyor muydunuz? Czentovic'e karşı oynadınız!" Şampiyon, amatörlere ertesi gün bir maç daha oynamayı teklif eder. "Elbette, ama bu sefer sadece bu beye karşı oynayacaksınız." diyen Mac İver, amatörlerin temsilcisi olarak Werner von Basil'i öne sürer. Şaşkın şampiyon: "Bu güne kadar neden hiç karşılaşmadığımızı ve şimdiye kadar nerelerde oynadığınızı bilmek isterim." "Hiçbir yerde! Daha önce hiç oynamamıştım. Biraz önce elime aldığım bu piyon, bu güne kadar dokunduğum ilk satranç taşıydı!" Bunları söyleyen Werner von Basil elindeki piyonu boş tahtanın üstüne bırakır. Yan yatmış piyon, tabanındaki daha geniş dairenin üstünde, merkezinde başının bulunduğu bir yay çizer.

İşte tam bu sırada, piyonun gezindiği siyah beyaz kareler birden Metropol Otel'i'nin zemin döşemesine döner. Yakındaki bir geçmiş zamanda, Werner von Basil, o siyah beyaz döşemenin üstünde gururlu siyah bir şah gibi yürümektedir. Naziler tarafından yeni işgal edilen Avusturya'da, Viyana kentinin sevilen ve sayılan avukatlarından biridir Werner von Basil. İşgalden hemen önce kilisenin değerli varlıklarını ve sanat eserlerini yurtdışına çıkarmıştır. Bu durum Gestapo tarafından bilinmektedir. Almanların Viyana'dan sorumlu Gestapo subayının en önemli görevi Werner von Basil'i konuşturarak bu değerli hazineyi ele geçirmektir. Bu amaçla tutuklanan Werner von Basil, Metropol Otel'in bir odasına kapatılır. Odada yatak, masa, dolap gibi eşyalar dışında insanı oyalayabilecek hiçbir şey yoktur. Odaya yiyecek getiren gardiyan bile, ne ağzını açmakta ne de söylenenlere bir tepki vermektedir.

Gestapo subayının düşüncesi, Werner von Basil gibi bir entelektüelin, işkence ile konuşturulamayacağı ama uyaransız bir ortamda tutulursa bütün direncinin kısa sürede kırılacağı yönündedir. Bu plan zamanla gerçekten işe yarar. Sonunda delirme noktasına gelen Werner von Basil artık istenilen her

şeyi anlatmak istediğini söyler. Odasından çıkartılır, Gestapo subayının huzuruna çıkmayı beklediği sırada askıda duran bir paltonun cebindeki kitabı fark eder. Hiç kimseye hissettirmeden kitabı almayı başarır. Kitabı alır almaz yeniden ümitlenmiş, artık itiraf etmekten de vazgeçmiştir. Odasına sevinçle döner, ele geçirdiği hazinesinin kapağını açmasıyla birlikte kitabın anlamadığı şekiller ve yazılarla dolu bir satranç kitabı olduğunu anlar. Başta büyük bir hayal kırıklığı yaşasa da zamanla kitabın "şifresini" çözmeyi başarır. Kendisine getirilen ekmeğin bir kısmından beyaz, bir kısmını da bir içecek ile ıslatıp renklendirerek siyah satranç taşları yapar ve kareli yatak örtüsü üstünde oyunları incelemeye başlar.

Gestapo subayı, Werner von Basil'in, planını bozacak bir çıkış yolu bulduğunu anlamakta gecikmez. Odaya yapılan ani bir baskınla, o değerli satranç kitabı ve satranç taşları bulunarak elinden alınır. Artık materyalsiz kalan Werner von Basil hayalinde canlandırdığı satranç taşlarıyla kendine karşı oynamaya başlar. Satranç onun direnmesini sağlayan bir dayanak olmuş, bütün dünyasını doldurmuşsa da bu süreç onu çıldırmanın eşiğine getirmiştir. Bu "hiç uyaransızlık" uygulamasından sonuç alamayan Gestapo, sonunda onu işkenceye götürürken, Metropol Otel'in salonunda gördüğü insanları, aklındaki bir satranç konumunun yanlış dizilmiş taşları sanıp düzeltmeye bile çalışır. Bundan sonrasını ise hiç hatırlamamaktadır. Sonunda Nazilerin elinden kurtarılan ve gemiye bindirilen Werner von Basil, işte bu durumda çıkar dünya satranç şampiyonunun karşısına.

Rövanş maçı sırasında Werner von Basil'in sinirsel denge-sizliği belirginleşir. "Naziler, sonunda fiziksel işkenceye de başvurdukları bu süreçte, onun ağzından hangi bilgileri almışlardır?" Sürekli bu soruyu sormaktadır kendi kendine, hatta bir an karşısında oturan şampiyonu onlardan biri sanarak yakasına yapıştığı bile olur.

Bu sırada aynı gemiye binen, ondan geçmişte de desteğini hiç esirgemeyen güzel Irene gelir, tutsaklığı sırasında hiçbir bilgi vermediğini, kazandığını, onları yendiğini söyler. Bu sözler

Werner von Basil'in, otel lobisini dağıtmasına neden olan konum.

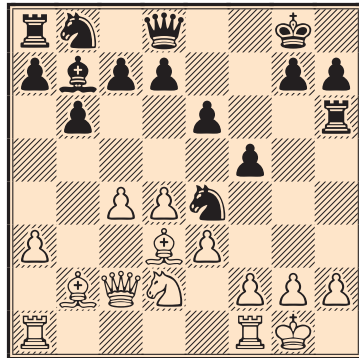
Werner von Basil'i rahatlatır. Diğer taraftan, bu olup bitenlerden hiçbir şey anlamayan şampiyon, rakibinden ya bir hamle yapmasını ya da oyunu terk etmesini istemektedir. Bunun üzerine Werner von Basil ani bir hamle yapar ve "Mat!" der. Werner von Basil, bu hamle ile eline aldığı siyah taş ile Irene'ye doğru yürür. İkili masadan ayrılırken şaşkınlığı üstünden ilk atan şampiyon olur: "Mat mı, mat mı? İçinizden birisi mat olduğunu görüyor mu? Ben sadece düşüncesizce oynanmış anlamsız bir hamle görüyorum!" Amatörler, Werner von Basil'e o kadar çok inanmıştır ki mat olmadığını kabul etmekte zorlanırlar, hatta aralarından tahtadaki konumun mat olduğunu ileri sürenler bile olur. Dünya satranç şampiyonu bile menajerine sorar: "Baranov, sen bile mat olmadığını görüyorsun değil mi?" Dünya satranç şampiyonu bile, mat olmadığını görmesine karşın, Werner von Basil'den öylesine etkilenmiştir ki mat olmadığını başkalarına doğrulatmak ihtiyacı duymaktadır.

Werner von Basil - Czentovic (Satranç filmindeki son konum)

Beyaz hamlededir.

Aslında tahtada ♖xe4 geçersiz hamlesini yapmış olan Werner von Basil, Nazilere hiçbir sırrı vermediğini duyduktan sonra artık daha huzurludur. Hem o hem de Irene gemiye bir valizleri bile olmadan binmişlerdir. Ama böylesi daha iyidir; böylece gittikleri yeni dünyaya geçmişten hiçbir şeyi götürmemiş olacaklardır.

Size tanıtmaya çalıştığım "Satranç" filmi, Stefan Zweig'in özgün kurgusundan bazı farklılıklar içerir. Werner von Basil, öyküde "Dr. B." adı ile anılır. Öykünün tersine filmde dünya

Dünya satranç şampiyonu Czentovic (solda) ile Werner von Basil (sağda) arasındaki gerilimi yüksek maçtan bir görünüm.

satranç şampiyonu Czentovic'in geçmişi ve kişiliği konusunda ayrıntılı bilgi verilmez, film daha çok Werner von Basil'in tutsaklık öyküsüne ve gemide dünya şampiyonu ile yapılan satranç maçlarına odaklanmıştır. Bununla birlikte, öyküde olduğu gibi, dünya satranç şampiyonu sergilediği kaba davranışları, insanları, özellikle yoksulları küçük görmesi ile satranç oyuncularına yakıştıramayacağımız olumsuz bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Öyküdeki gemi New York'tan Buenos Aires'e giderken, filmdeki gemi bir Avrupa limanından New York'a çevirmiştir rotasını. Öyküde Dr. B. beraberlikten sonra oynanan ikinci oyunda Czentovic'i yenmeyi başarır, ancak Dr. B.'nin zihinsel dengesizliğini fark eden Czentovic'in, üçüncü oyunda bilerek yavaş oynaması, aceleci Dr. B.'nin hata yapmasına, zihninde, tahtada karşılığı var olmayan bir mat konumu görmesine neden olur. Filmdeki güzel Irene'den öyküde hiç söz edilmez.

Dikkatli bir izleyici, Werner von Basil'in evinin duvarında, Stefan Zweig'in bir fotoğrafının asılı olduğunu fark edecektir. Bu kuşkusuz yönetmenin ünlü yazara bir saygı duruşudur. İntihar ederek trajik bir biçimde yaşamına son veren Stefan Zweig'in bu son öyküsü yaygın olarak bilinmesine karşın, film, bildiğim kadarıyla, ülkemizde hiç vizyona girmemiştir. Oysa hem öykü hem de film olarak Satranç, her satrançseverin tatması gereken güzellikler barındırmaktadır.

Kaynaklar

- 1- <http://www.imdb.com/title/tt0054272/> (Ulaşım tarihi: 6.10.2010)
- 2- Chess in the Movies, Bob Basalla, Thinkers' Press Wonderworks, 2005.
- 3- Satranç. Stefan Zweig (Çeviren: Ayça Sabuncuoğlu), Can Yayınları, 1997,
- 4- "Satranç" kitabı üzerine bir inceleme. Ilgaz Gümüştaş. www.zamansizhamleler.com (Ulaşım tarihi: 6.10.2010)